

УДК 373.3.011.3-051:[177.74:005.336]

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сухопара Ірина, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка.

ORCID: 0000-0001-6330-7825

E-mail: isuhopara@gmail.com

Метою статті є вивчення та теоретичне обґрунтування змістових і структурних компонентів емоційної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Для вирішення проблеми застосовувалися методи аналізу психолого-педагогічної літератури, систематизації та узагальнення теоретичного матеріалу, вивчення досвіду. У змісті поняття визначено два аспекти: особистісний і міжособистісний. Структура представлена такими взаємопов'язаними компонентами, як когнітивний, ціннісний, діяльнісний.

Ключові слова: емоційна компетентність, емоційний інтелект, зміст, структура, когнітивний, ціннісний, діяльнісний компоненти, майбутні вчителі початкової школи.

CONTENT AND STRUCTURE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' EMOTIONAL COMPETENCE

Sukhopara Iryna, PhD in Pedagogy, Senior Lecturer of Primary Education Department, Borys Grinchenko Kyiv University.

ORCID: 0000-0001-6330-7825

E-mail: isuhopara@gmail.com

Determining the content and structural components of the future primary school teachers' emotional competence will help organize the process of future teachers' training for successful professional activity, personal self-realization. The purpose of our article is to study theoretical substantiation content and structural components of future primary school teachers' emotional competence. Methods of analysis of psychological and pedagogical literature, systematization and generalization of theoretical material, the study of experience on the researched question were used to solve this problem, which allowed forming their own view on the content and structure of future teacher's emotional competence. Primary school teachers' emotional competence is understood as a dynamic combination of views, values, knowledge of emotions, ability to express, understand, manage pupils own emotions and emotional state, which shapes the ability to successfully organize the educational process on an emotional basis, empathy principles, to realize themselves in professional activity. The concept contains two components: personal, which includes the ability to understand, express, identify, stimulate their emotions and feelings, manage them and interpersonal – the ability to perceive, understand the emotional state of pupils, their parents, colleagues, to understand the motives of their behaviour, effectively communicate with them, interact, solve problems, influence emotions and feelings to achieve educational goals. The emotional competence structure of a future primary school teacher is represented by such interrelated components as cognitive, value, activity.

Keywords: emotional competence, emotional intelligence, content, structure, cognitive, value, activity components, future elementary school teachers.

Для успішного виконання професійної діяльності, реалізації концепції Нової української школи, майбутнім учителям початкової школи необхідно володіти вміннями організовувати освітній процес на емоційній основі, створювати позитивний комфортний клімат у класі, розуміти почуття молодших школярів, регулювати власний емоційний стан. Професія вчителя початкової школи вирізняється багатофункціональністю, різноманітністю видів діяльності, нервовим і фізичним напруженням, необхідністю відповідати загальноприйнятим нормам і вимогам, одночасним здійсненням навчання, виховання, розвитку, оцінювання, створення умов для реалізації, врахування індивідуальних особливостей, що вимагає від учителя значних зусиль, емоційних затрат, стресостійкості. Актуалізується проблема розвитку емоційної компетентності вчителя, набуває значення підготовка майбутніх педагогів до встановлення ефективного спілкування, здатності розуміти власні емоції, почуття молодших школярів, керувати освітнім процесом за допомогою емоцій, регулювати власний емоційний стан, адекватно реагувати на проблеми, впливати на емоції учнів для досягнення необхідних результатів. Постає необхідність визначення змістових і структурних компонентів емоційної компетентності майбутніх учителів початкової школи, що допоможе організувати успішну підготовку до професійної діяльності, особистої самореалізації.

Поняття «емоційна компетентність» стало використовуватись у психології завдяки публікаціям зарубіжних (І. Андрєєва, Г. Бреслав, Д. Гоулмен, Д. Люсіна, М. Манойлова, Дж. Мейер, М. Райнольдс, К. Саарні, П. Селовей, Е. Яковлева) і вітчизняних (І. Аршава, О. Власова, О. Льошенко, Е. Носенко) дослідників. Американський психолог Д. Гоулман почав вживати термін «емоційна компетентність», розуміючи його як «здатність усвідомлювати і визнавати власні почуття, а також почуття інших, для самомотивації, для управління власними емоціями і в стосунках з іншими». На сучасному етапі розвитку психології емоційна компетентність розглядається як умова успішності та лідерства в професійній сфері (Д. Гоулман, М. Рейнольдс); як чинник розвитку особистості (І. Андрєєва, Р. Бак, О. Яковлева). Зміст емоційної компетентності розкрито в дослідженнях Д. Гоулмана, Ф. Іскандерової, О. Льошенко, Д. Саарні. Окрема увага приділена педагогічним умовам формування, змісту емоційної компетентності психолога (В. Федорчук), майбутнього психолога (І. Войціх), соціальних педагогів (О. Наконечна), майбутніх учителів музичного мистецтва (Г. Юань), педагогів (Т. Шабанова, К. Шабанова), в умовах інклюзивної освіти (О. Мартинчук), проте не висвітлений її зміст і структура у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Метою нашого дослідження є вивчення та теоретичне обґрунтування змістових і структурних компонентів емоційної компетентності майбутніх учителів початкової школи, як необхідної складової професійної підготовки педагогів.

Активно теорія емоційної компетентності почала досліджуватися у зв'язку з появою концепції емоційного інтелекту в зарубіжній (Р. Бар-Он, Г. Гарднер, Д. Гоулмен, Д. Карузо, Дж. Мейер, П. Селовей, Е. Торндайк, Дж. Стайн) і вітчизняній (С. Дерев'яноко, М. Журавльова, Н. Коврига, О. Льошенко, В. Моргун, Е. Носенко, М. Шпак, В. Юркевич) психології. Представник змішаної моделі емоційного інтелекту Д. Гоулмен ввів у психологію поняття «емоційна компетентність», розуміючи ці категорії як не протилежні, а скоріше незалежні здібності. Українські науковці

І. Аршава, О. Власова, С. Дерев'янка, Н. Коврига, О. Льошенко розкривають роль, функції емоційної компетентності, розглядають її як «ключ до успіху в усіх сферах життя», а результатом високої емоційної компетентності вважають можливість управляти власними емоціями. Згідно з визначенням Данієля Гоулмена, емоційна компетентність – це «динамічне особистісне явище, до складу якого входять особистісні властивості та соціальні навички, які стосуються емоцій та їх регулювання» [4]. Сучасні дослідники розглядають емоційну компетентність як: «здатність розуміти свої почуття, емоційний стан інших, правильно оцінювати їх, а також контролювати власні емоції й конструктивно їх виражати для керування власною поведінкою» (М. Рейнольдс) [10]; «сукупність знань, вмінь та навичок, які дозволяють приймати адекватні рішення та діяти на основі результатів інтелектуальної обробки зовнішньої та внутрішньої емоційної інформації» (І. Андрєєва) [1, с. 85]; як «специфічний конструкт емоційного реагування, який пов'язаний з емоційним інтелектом та спрямований на оволодіння людиною певним ставленням до власних й чужих переживань з метою самовдосконалення» (О. Льошенко) [7]; «усвідомлена готовність до реалізації емоційних компетенцій, необхідних для ефективного здійснення професійної діяльності та вирішення соціальних завдань» (І. Матійків) [8]. Як бачимо, серед дослідників емоційної компетентності немає однозначної думки щодо визначення цього поняття, але всі схиляються до розуміння його, як здатності (сукупності знань, вмінь і навичок) розуміти, контролювати емоційний стан для вирішення соціальних завдань, професійної діяльності, самовдосконалення. У доповнення сказаному наведемо думку Джона Равена, який визначає категорію компетентності як «здатність людини, яка необхідна для виконання конкретної дії в певній галузі діяльності, яка поєднує в собі знання, навички, способи мислення і готовність нести відповідальність за свої вчинки» [9]. Таким чином, емоційну компетентність вчителя початкової школи розуміємо як динамічну комбінацію поглядів, цінностей, знань про емоції, вмінь виражати, розуміти, керувати власними емоціями та емоційним станом учнів, що формує здатність успішно організовувати освітній процес на емоційній основі, засадах емпатії, поваги, співпраці з школярами, їх батьками, колегами, реалізовувати себе в професійній діяльності.

У змісті емоційної компетентності науковці визначають здебільшого два компоненти: «особистісна компетентність, куди входять розуміння себе, саморегуляція та мотивація, і соціальна компетентність, яка охоплює емпатію та соціальні навички» (Д. Гоулмен) [4]; внутрішньо-особистісний, який спрямований на власні емоції, та міжособистісний, який спрямований на емоції інших людей (Гарднер); внутрішньо-особистісні та міжособистісні емоційні компетенції (І. Матійків) [8].

Дослідниця К. Саарні розглядає емоційну компетентність як «єдність трьох аспектів: “Я”-ідентичності, характеру та історії розвитку» і визначає сукупність здібностей чи вмінь:

- «усвідомлення власних емоційних станів;
- здатність розрізняти емоції інших;
- здатність використовувати емоції і форми вираження, прийняті в цій культурі (чи субкультурі), а на більш зрілих стадіях засвоювати культурні сценарії і зв'язувати емоції із соціальними ролями;
- здатність симпатичного і емпатійного включення в переживання інших;

- здатність усвідомлювати те, що внутрішній емоційний стан не обов'язково відповідає зовнішньому вираженню як у самого індивіда, так і у інших, а на більш зрілих стадіях – здатність розуміти, як вираження власних емоцій впливає на інших, і враховувати це у власній поведінці;
- здатність справлятися зі своїми негативними переживаннями, використовуючи стратегії саморегуляції, які мінімізують інтенсивність або тривалість таких переживань (знімають «тяжкість переживання»);
- усвідомлення того, що структура або характер взаємовідносин великою мірою визначається тим, яким чином емоції виражаються у взаємовідносинах: безпосередністю, достовірністю прояву, емоційною взаємністю або симетрією у взаємовідносинах;
- здатність бути емоційно адекватним, тобто розуміти власні емоції, якими б унікальними або культурно детермінованими вони не були, і відповідати власним уявленням про власний емоційний баланс» [12, с. 81].

Деякі іншими є погляди Ф. Іскандерової, яка визначає зміст емоційної компетентності як:

- «уміння людини усвідомлювати і оцінювати себе (свої сильні і слабкі сторони, свої почуття і поведінку, причини їх виникнення і наслідки, до яких вони призводять), складати план особистого розвитку;
- уміння управляти собою (своїми установками, поведінкою, приймати рішення, бути, де потрібно, наполегливим, гнучким, справлятися із стресовими і конфліктними ситуаціями, управляти своїми емоціями так, щоб вони працювали на вас, а не проти вас);
- уміння мотивувати себе (визначати чіткі напрями руху, досягати результатів, мати позитивний настрій, робити своє життя і роботу цікавими);
- уміння розуміти людей, їх емоції, почуття, чому вони поведуться так чи інакше, бути терпимим;
- уміння будувати взаємини з людьми (уміння будувати стосунки довіри, поваги, уміти домовлятися, бути хорошим учасником команди)» [5].

Аналіз наукової літератури свідчить, що погляди дослідників щодо змісту емоційної компетентності різняться, але серед змістових компонентів можна визначити такі, які є спільними: вміння усвідомлювати, визначати, розуміти власні емоції і справлятися з ними, розуміти почуття інших людей і будувати з ними взаємини. У змісті емоційної компетентності майбутнього вчителя початкової школи цілком виправдано визначити два компоненти: особистісний і міжособистісний. Перший компонент включає здатність до розуміння, вираження, ідентифікації, стимулювання власних емоцій і почуттів, керування ними, другий – це здатність сприймати, розуміти емоційний стан учнів, їх батьків, колег, усвідомлювати мотиви їхньої поведінки, діяльності, ефективно з ними спілкуватися, взаємодіяти, вирішувати проблеми, впливати на емоції та почуття для досягнення освітніх завдань. Змістові компоненти емоційної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у схематичному вигляді представлені на рис. 1.

Охарактеризуємо кожний із складових особистісного і міжособистісного компонентів емоційної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Рис. 1. Зміст емоційної компетентності майбутнього вчителя початкової школи

Особистісний компонент. Вираження власних емоцій: здатність адекватно виявляти і виражати власний емоційний стан за допомогою міміки обличчя, жестів, інтонаційної виразності мовлення, сили і висоти голосу. Оволодіння майбутнім учителем початкової школи широким спектром вербальних (логічний наголос, смислова пауза, емоційне забарвлення голосу, виразність, чіткість мовлення) і невербальних інструментів (жести, міміка, пантоміміка, погляд) допоможе яскраво виражати свої емоції, почуття, що буде сприяти емоційному викладу навчального матеріалу, кращому розумінню учнями.

Розуміння своїх емоцій: здатність розпізнавати, усвідомлювати власні почуття, переживання, причини їх виникнення та наслідки до яких вони призводять; адекватна самооцінка, знання власних чеснот, здібностей, переваг, можливостей, їх меж; упевненість у собі; самомотивація. Усвідомлення майбутнім учителем початкової школи власного емоційного стану, причин виникнення емоцій вплине на здатність справитися з почуттями, долати стресові ситуації, відновлювати емоційний баланс, осмислювати вплив почуттів на власний психічний стан і стан учнів. Важливим для майбутнього педагога є вміння мотивувати себе, визначати траєкторію власного розвитку, спрямовувати себе на досягнення результатів, успіху, позитивний настрій.

Керування власними емоціями: здатність керувати власними внутрішніми станами, імпульсами, ресурсами, визначати джерело і причину виникнення емоцій, ступінь їх користі, змінювати інтенсивність емоцій, замінювати їх на інші. Регулювання власних емоцій майбутнім учителем початкової школи впливає на створення емоційного

мікроклімату в класі, встановлення доброзичливих, толерантних стосунків, оскільки молодшим школярам передається емоційний стан педагога. Наслідком керування емоціями буде спроможність мотивувати себе до професійної діяльності, спрямувати власні емоції на користь досягнення мети, на нові успіхи, на креативну діяльність.

Міжособистісна компетентність. *Сприйняття емоцій учнів, їх батьків, колег:* здатність адекватно сприймати емоції учасників освітнього процесу за допомогою вербальних і невербальних засобів, розпізнавати емоційний стан оточуючих. Молодшим школярам властивий загальний життєрадісний, бадьорий, веселий, безтурботний настрій, висока емоційна нестійкість, часта зміна емоційних настроїв, схильність до короткочасних й інтенсивних емоційних реакцій, які майбутній вчитель має мудро сприймати, підтримувати позитивні та попереджати, уникати негативні.

Розуміння емоцій школярів, їх батьків, колег (емпатія): здатність усвідомлювати емоції молодших школярів, їх батьків, колег, визначати емоційний станів за вербальними і невербальними ознаками; сприйнятливості до почуттів та поглядів школярів, активний інтерес до їх турбот, потреб у розвитку і підтримка їхніх здібностей; здатність забезпечити сприятливі можливості для учнів початкової школи. Вміння визначати і розуміти емоції, які переживає молодший школяр сприяє аналізу його емоційної сфери, пошуку способів впливу на цінності, поведінку, побудови індивідуальної траєкторії розвитку дитини, що допоможе майбутньому педагогу позитивно ставитися до дитини, приймати її такою, яка є, поважати її відмінність, неповторність, підтримувати почуття власної гідності, співпереживати разом усі прояви шкільного життя, дивитися на проблеми її очима. Розуміння емоційного стану школяра допомагає майбутньому вчителю встановити емоційний контакт, налагодити емоційне спілкування з учнями, учнів між собою, яке викликає емоції довіри, симпатії, задоволення, стимулює, надає впевненості, сприяє висловленню власних поглядів. Розуміння емоцій інших реалізується також у виявленні емпатії, співчуття, відкритості, довіри, тактовності, делікатності, толерантності, турботливості, налаштуванні на індивідуальний стан.

Вплив на емоції учнів, їх батьків, колег: здатність викликати бажані реакції в учасників освітнього процесу; володіння ефективними методиками переконання; відкрите сприйняття; обговорення та розв'язання суперечностей; здатність надихати, мотивувати молодших школярів, стимулювати до отримання результату, успіху; ініціювати та управляти змінами в освітньому просторі; здатність забезпечити групову взаємодію для досягнення спільної мети. Здатність майбутнього педагога впливати на учнів реалізується в умінні добирати доцільний тон у спілкуванні з конкретним співрозмовником, будувати стосунки довіри, поваги, залучити батьків для досягнення мети, до позитивних змін, домовлятися, домогтися підтримки власної ініціативи, вирішити конфлікт на свою користь. Учитель початкової школи є авторитетом для молодших школярів, вони легко піддаються його емоційному впливу, знаходяться у великій емоційній залежності, орієнтуються на те, щоб відповідати його очікуванням і бути ним визнаним, тому можливо впливати на емоційний стан, поведінку учнів задля досягнення освітніх завдань, засвоєння навчального матеріалу, емоційно-ціннісного ставлення до світу. Вдало керуючи емоціями учнів, майбутній педагог буде створювати позитивний настрій для встановлення партнерських, дружніх, толерантних стосунків під час роботи в командах, групах, парах; застосовувати ситуації успіху для виховання

впевненості в собі; використовувати особистісно-значущий, емоційний, невідомий раніше матеріал із яскравими, вражаючими фактами, подіями, прикладами для формування ключових компетентностей; стимулювати пізнавальний інтерес, мотивувати до успіху; демонструвати зразок поведінки, ставлення до себе, дорослих, ровесників, провокувати певний тип поведінки, викликати бажання робити гарні вчинки, змінювати поведінку на краще, вчити співчувати, співпереживати, розуміти іншого, робити власні висновки, усвідомити свої переваги і недоліки, потреби і бажання.

Розглянемо погляди вчених на структуру емоційної компетентності. Дослідниці Т. Шабанова і К. Шабанова [11] виділяють у структурі емоційної компетентності студентів-педагогів: емоційно-ціннісний, когнітивний і регулятивно-поведінковий компоненти. Кожний показник, на їх думку, має два вектори: внутрішній – спрямованість на себе, і зовнішній – спрямованість на інших. Так, емоційно-ціннісний компонент включає визнання цінності емоцій у розвитку особистості й прийняття як власних емоційних переживань, так і почуттів інших людей, які відображають своєрідність і складність внутрішнього світу будь-якої людини. Когнітивна складова емоційної компетентності включає, з одного боку, усвідомлення і розуміння своїх емоцій та їх причин (рефлексія), з іншого – емоційно-когнітивну децентрацію свого «Я» (емпатія). Поведінкова складова реалізується через саморегуляцію емоцій у поведінці і конструктивний вплив на емоційний стан оточуючих.

Розглядаючи структуру емоційної компетентності майбутніх психологів, дослідниця І. Войціх визначає когнітивний (сукупність знань), діяльнісний (сукупність умінь та навичок), особистісний (сукупність якостей), мотиваційно-ціннісний (сукупність мотивів та цінностей) компоненти [3].

На думку О. Лазуренко, до складу емоційної компетентності майбутнього лікаря входять когнітивний, соціальний, регулятивний та емпатійний компоненти. Складовими когнітивного компоненту науковець визначає «поінформованість про емоційні властивості, емоційну самосвідомість, адекватну самооцінку, мотивацію досягнення успіху, рефлексію; соціального компоненту – психологічну гнучкість у вибудовуванні відносин, встановлення контактів з іншими людьми в процесі лікувальної взаємодії; регулятивного компоненту – здатність керувати своїми емоціями, контролювати їх; емпатійного компоненту – емпатію, емоційну чуйність» [6].

У структурі емоційної компетентності майбутніх учителів Т. Бусигіна визначає: когнітивно-регулятивний, афективно-регулятивний, комунікативно-регулятивний, нейродинамічний компоненти, які дозволяють забезпечити єдність розвитку і саморозвитку студента [2]. Погляди дослідників щодо змісту емоційної компетентності майбутніх професіоналів зазначені в таблиці 1.

Аналіз різних аспектів вивчення структури емоційної компетентності дозволяє все ж таки побачити загальну структуру досліджуваного нами феномену. Вона включає сукупність знань про емоції, їх значення для професійної сфери, сукупність мотивів та цінностей емоцій в розвитку особистості, рефлексію, сукупність вмінь і навичок керування емоціями, поведінкою, емпатію, особистісні якості, соціальні навички. Визначення різних структурних компонентів пояснюється специфікою майбутньої професії студентів. Тож, на нашу думку, логічно виправданими у структурі емоційної компетентності майбутнього вчителя початкової школи виокремити такі компоненти, як когнітивний, ціннісний, діяльнісний.

Таблиця 1

Структура емоційної компетентності студентів різних спеціальностей

Автор	Спеціальність студента	Структурні компоненти емоційної компетентності
Т. Шабанова, К. Шабанова	педагог	емоційно-ціннісний, когнітивний, регулятивно-поведінковий
О. Лазуренко	лікар	когнітивний, соціальний, регулятивний, емпатійний
І. Войціх	психолог	когнітивний діяльнісний особистісний мотиваційно-ціннісний
Т. Бусигіна	вчитель	когнітивно-регулятивний, афективно-регулятивний, комунікативно-регулятивний, нейродинамічний

Когнітивний компонент включає знання майбутнього вчителя про емоції, способи їх вираження, причини виникнення, форми сприйняття емоцій молодших школярів, їх батьків, розуміння власних емоційних станів і почуттів учнів, технології керування емоціями, адекватну самооцінку, емпатію, рефлексію. Ці знання необхідні майбутньому вчителю для керування власними емоціями, розуміння емоційного стану молодших школярів, без чого неможливе встановлення довірливих стосунків, налагодження спілкування, взаємодії, врахування індивідуальних особливостей учня в освітньому процесі, досягнення освітньої мети.

До складу ціннісного компоненту відносимо визнання цінності емоцій у професійній і особистій сферах, прийняття власних емоційних переживань і почуттів учнів, їх батьків, колег, гуманістичну установку на спілкування, взаємодію з учасниками освітнього процесу, мотивацію до професійної діяльності, потреби стати емоційно компетентним вчителем, досягнення успіху в педагогічній діяльності. Ціннісні емоційні установки впливають на психічний стан майбутнього педагога, запобігають професійному вигоранню, допомагають знаходити інтерес, сенс діяльності, отримувати задоволення від педагогічної діяльності, досягати професійного зростання.

Діяльнісний компонент включає здатність керувати своїми емоціями, контролювати їх, встановлювати комунікацію, взаємодію з учнями, їх батьками, колегами, здійснювати конструктивний вплив на емоційний стан учасників освітнього процесу, мотивувати, стимулювати їх, організувати взаємодію, співпрацю, попереджати непорозуміння, застосувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях. Вміння і навички регулювання власних емоцій і почуттів молодших школярів допомагають учителю початкової школи успішно здійснювати освітній процес, виявляти творчість, досягати успіху в професійній і особистій діяльності.

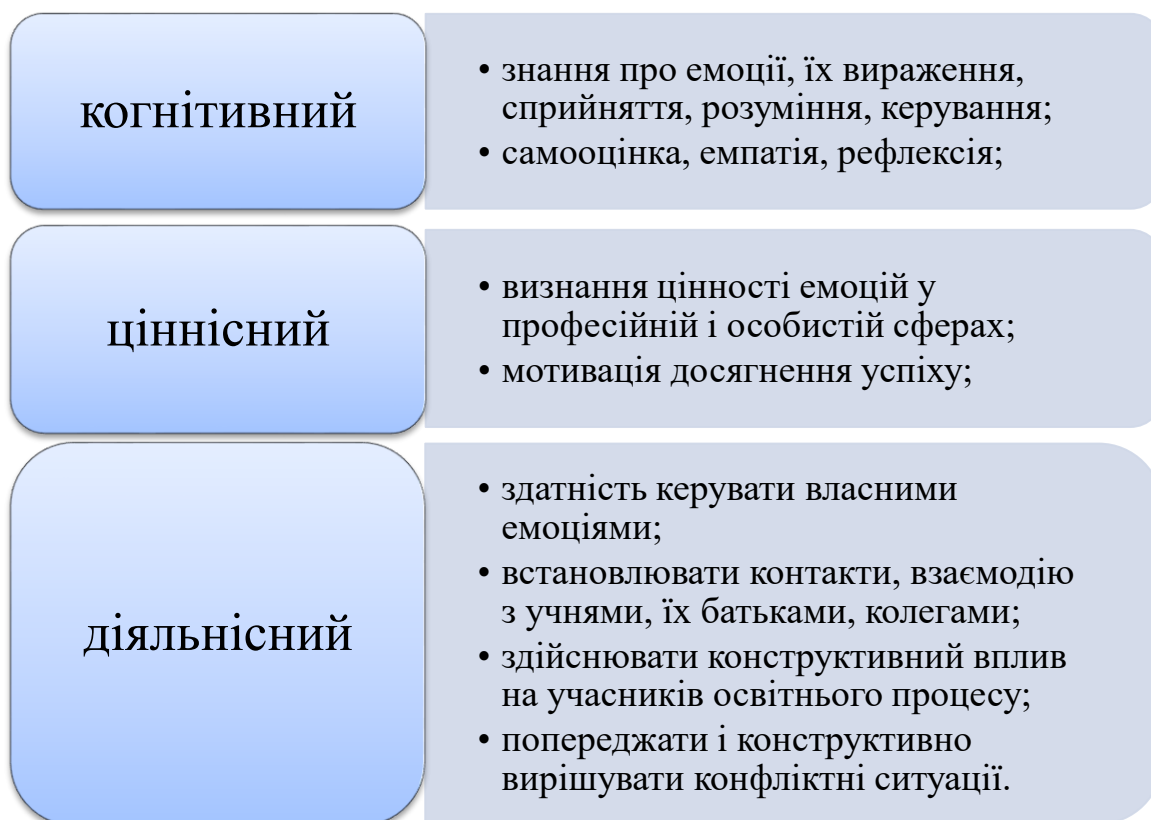

Рис. 2. Структура емоційної компетентності майбутнього вчителя початкової школи

Сформована емоційна компетентність у майбутнього вчителя початкової школи буде сприяти емоційній злагоді педагога, гармонізації взаємодії з молодшими школярами, їх батьками, колегами, адміністрацією, іншими людьми, задоволенню професійною й особистісною діяльністю.

Важливою складовою професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи виступає емоційна компетентність, яка визначена як сукупність поглядів, цінностей, знань про емоції, вмінь вираження, розуміння, керування своїми емоціями та емоційним станом учнів, що формує здатність успішно організувати освітній процес на емоційній основі, засадах емпатії, поваги, співпраці з учасниками освітнього процесу, реалізовувати себе в професійній діяльності. У змісті цього феномена виокремлено особистісну і міжособистісну компетентності, які зумовили визначення у структурі взаємопов'язаних компонентів: когнітивного (сукупність знань про емоції, здатність їх застосовувати), ціннісного (сукупність цінностей та мотивів) і діяльнісного (здатність керувати власними емоціями та впливати на емоційний стан учасників освітнього процесу). Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці критеріїв, показників та рівнів сформованості емоційної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева И. Н. Развитие эмоциональной компетентности педагогов. *Психология образования сегодня: Теория и практика*: материалы Междунар. научно-практ. конф. Мн., 2003. С. 166–168.
2. Бусыгина Т. А. Развитие эмоциональной компетентности будущих учителей. *Педагогика и психология. Филология и искусствоведение*: известия Самарского научного центра Российской академии наук. Самара, 2008. № 2. С. 103–108.
3. Войцик І. В. Критерії та рівні сформованості емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький. 2015. № 11. С. 35–38.
4. Гоулман Д., Бояцис Р., Макки Э. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 301 с.
5. Искандерова Ф. В. Эмоциональный интеллект как основа межличностного взаимодействия. *Вестник КАСУ*. 2006. Вып. 1: Образовательные технологии. С. 130–134.
6. Лазуренко О. О., Тертична Н. А. Модель формування емоційної компетентності у системі професійної підготовки фахівця медичного профілю. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 37. С. 181–190.
7. Лышенко О. А. Проблемы розвитку емоційної компетентності *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Київ: Логос, 2012. Вип. 14. С. 119–126.
8. Матійків І. М. Розвиток емоційної компетентності майбутніх фахівців професій типу «людина-людина»: психологічний аспект. *Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні*: матеріали наук.-техн. конф. наук.-педаг. працівників (Львів, 26–31 березня 2012 р.). Львів: Видавничий відділ навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка». 2012. С. 240–243.
9. Равен Джон. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Москва: Когито-Центр, 2002. 396 с.
10. Рейнолдс М. Коучинг: эмоциональная компетентность: Направьте свои эмоции (EQ) на успех в работе. М.: Центр поддержки корпоративного управления и бизнеса, 2003. 103 с.
11. Шабанова Т. Л., Шабанова К. В. Модель исследования эмоциональной компетентности у студентов-педагогов. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1–2. С. 224–232.
12. Saarni C. Emotional competence: How emotions and relationships become integrated. *Nebraska Symposium on Motivation*. R. A. Thompson (Ed.). 1990. Vol. 36: Socioemotional development. P. 115–182.

REFERENCES

1. Andreeva, I. N. (2003). Razvitie emotsionalnoy kompetentnosti pedagogov. *Psihologiya obrazovaniya segodnya: Teoriya i praktika*: proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Minsk, 166–168 [in Russian].
2. Busyigina, T. A. (2008). Razvitie emotsionalnoy kompetentnosti buduschih uchiteley. *Pedagogika i psihologiya. Filologiya i iskusstvovedenie: izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk*, 2, 103–108 [in Russian].
3. Voitsikh, I. V. (2015). Kryterii ta rivni sformovanosti emotsiinoi kompetentnosti maibutnikh psykhologiv u protsesi profesiinoi pidhotovky. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnologii Universytetu «Ukraina»*, 11, 35–38 [in Ukrainian].
4. Goulman, D., Boyatsis, R., Makki, E. (2005). Emotsionalnoe liderstvo: Iskustvo upravleniya lyudmi na osnove emotsionalnogo intellekta. Moskva: Alpina Biznes Buks [in Russian].
5. Iskanderova, F. V. (2006). Emotsionalnyiy intellekt kak osnova mejlichnostnogo vzaimodeystviya. *Vestnik KASU. Issue: Obrazovatelnyie Tehnologii*, 1, 30–134 [in Russian].
6. Lazurenko, O. O., Tertychna, N. A. (2017). Model formuvannia emotsiinoi kompetentnosti u systemi profesiinoi pidhotovky fakhivtsia medychnoho profiliiu. *Problemy suchasnoi psykhologii*, Issue 37, 181–190 [in Ukrainian].
7. Loshenko, O. A. (2012). Problemy rozvytku emotsiinoi kompetentnosti. *Aktualni problemy sotsiologii, psykhologii, pedahohiky*, Issue 14, 119–126 [in Ukrainian].
8. Matiikiv, I. M. (2012). Rozvytok emotsiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv profesii typu «liudyna-

- liudyna»: psykhologichnyi aspekt. *Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky i pidpriemnytstva ta komp'uternykh tekhnolohii v Ukraini: proceedings of the VIII Scientific and Techniqui Conference*. Lviv, 240–243 [in Ukrainian].
9. Raven, Djon. (2002). *Kompetentnost v sovremennom obschestve: vyiyavlenie, razvitie i realizatsiya*. Moskva: Kogito-TSentr [in Russian].
 10. Reynolds, M. (2003). *Kouching: emotsionalnaya kompetentnost: Napravte svoi emotsii (EQ) na uspeh v rabote*. Moskva: TSentr podderjki korporativnogo upravleniya i biznesa [in Russian].
 11. SHabanova, T. L., SHabanova K. V. (2015). Model issledovaniya emotsionalnoy kompetentnosti u studentov-pedagogov. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya, Issue 1–2*, 224–232 [in Russian].
 12. Saarni, C. (1990). Emotional competence: How emotions and relationships become integrated. *Nebraska Sympo sium on Motivation*. R. A. Thompson (Ed.). *Issue 36: Socioemotional development*, 115–182.